

M. Gaster și literatura veche

Biografia spirituală a lui Moses Gaster (1856–1939) închide în sine destinul unui filolog care a rămas legat prin zeci de fire de cultura română, chiar dacă acestea au fost tăiate brusc la un moment dat. Își începe instruirea la o școală confesională evreiască și la Gimnaziul „Gh. Lazăr” din București, după care frecventează Liceul „Matei Basarab”, avându-l ca profesor pe latinistul I.C. Massim, iar ultimele clase de liceu, la Colegiul „Sf. Sava”, unde își dă bacalaureatul în 1873. Se dedică în continuare studiilor rabinice în cadrul Seminarului Teologic de la Breslau (Wrocław), în paralel cu audierea cursurilor de la Universitățile din Breslau și Leipzig, devenind discipolul lui Gustav Gröber. Sub îndrumarea acestui renumit romanist neogramatic, își va susține doctoratul, în 1877, cu o teză de fonetică istorică, intitulată *Zur rumänischen Lautgeschichte, I. Die Gutturale Tenuis*, publicată la Halle, în 1878, în „Zeitschrift für romanische Philologie”. Anii de formare intelectuală și-au pus amprenta asupra profilului unui filolog cu o probitate de necontestat. M. Gaster își făcuse deja debutul, în 1876, cu un articol de lexicologie, cu titlul *Câteva rectificări la etimologiile grece, turce și maghiare ale lui Rösler*, publicat în revista „Columna lui Traian”, condusă de Hasdeu, care îl protejase la început. Revine tot aici, în 1877, cu o notă etimologică și o recenzie pe marginea *Dicționarului turco-arabo-persan* al lui J.Th. Zenker. În anii următori, va fi prezent cu articole filologice și în publicațiile „Românul”, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, „Contemporanul”, „Revista literară”, „Convorbiri literare”, „Națiunea”, „Transilvania”, „Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland”, „Archiv für slavische Philologie”, „Archivio glottologico italiano”, „The

International Journal of Apocrypha”, „The Transactions of the Society of Biblical Archaeology”, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums”, „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie”, iar lista nu este completă. Reîntors în țară în 1880, susține prelegeri de literatură română și mitologie comparată la Universitatea din București, ca privat-docent, și la Ateneul Român, apropiindu-se, totodată, de cercul „Junimii” bucureștene.

Pasiunea pentru „limba veche” i-a fost potențată, în mare parte, de prietenia sa cu Eminescu, pe care l-a cunoscut în perioada gazetăriei la „Timpul”. Poetul îi va oferi pentru studiu multe dintre piesele de bibliofilie pe care le colecționase, insuflându-i un adevărat cult pentru vechile „leto-piseți”. Gaster va cumpăra ulterior unele dintre aceste cărți și manuscrise, formându-și, la rândul său, o valoroasă colecție de peste 10.000 de titluri, dintre care aproape 750 de texte vechi românești le va depune, la împlinirea vârstei de 80 de ani, la Biblioteca Academiei. O impresionantă arhivă de cărți, manuscrise și documente care i-au aparținut va ajunge și în custodia British Library, la The John Rylands University Library (University of Manchester) și la The School of Slavonic and East European Studies (University College of London). Periplul său biografic cuprinde însă și un moment nefericit, din toamna anului 1885, când cărturarul este expulzat din țară din cauza unei polemici cu prim-ministrul liberal D.A. Sturza, precum și a unui articol din ziarul „Românul” privind unele manifestări antisemite. După popasuri la Viena, Berlin și Frankfurt, se va stabili, pentru restul vieții, la Londra, unde va deveni conferențiar Ilchester de literatură slavonă și bizantină la University of Oxford, la recomandarea lui G.I. Ascoli și Fr. Miklosich, precum și conferențiar Schweich de istorie și literatură samaritană la British Academy. Recunoașterea științifică de care se va bucura M. Gaster se va concretiza, de asemenea, prin desemnarea sa, în decursul anilor, ca președinte și vicepreședinte al Folklore Society, vicepreședinte al Royal Asiatic Society, președinte al Quest Society, membru în

consiliul de conducere al Society of Biblical Archaeology și The Gipsy Lore Society, membru, din 1930, al Royal Society of Literature, fiind apreciat, prin excelență, drept „savantul poliglot și polihistor”, cum avea să-l caracterizeze Mircea Eliade¹⁸³. Cu toate că în 1888 este rechemat în țară, la inițiativa guvernului conservator, al lui Titu Maiorescu, în special, Gaster refuză definitiv să se repatrieze. La apariția *Chrestomatiei*, în 1891, regele Carol I îi conferă, la propunerea lui G. Dem. Teodorescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, medalia „Bene Merenti” cl. I. Va reveni, întâmplător, în țară în 1921 și în 1926, pentru susținerea unor conferințe. În 1929 este ales, la propunerea lui Sextil Pușcariu, membru onorar al Academiei Române¹⁸⁴.

Două sunt lucrările principale publicate în limba română care l-au propulsat pe Gaster în prim-planul cercetării literare și filologice din epocă: *Literatura populară română* (1883) și *Chrestomatie română* (1891). În *Precuvântare* la cea dintâi lucrare, autorul afirmă caracterul novator al demersului său, argumentat prin faptul că nu a încercat încă nimeni „a grupa și a studia *întreaga* literatură populară a unui popor, mai cu seamă după izvoarele ei și în legătură cu literatura altor popoare”¹⁸⁵.

Analiza sa comparativă se focalizează asupra cărților populare, așa-numitele cărți „eretice”, redescoperite pe baza unor versiuni manuscrise în mare parte inedite. Cele 69 de manuscrise (dintre care opt îi fuseseră împrumutate de Eminescu) cuprind, în cea mai mare parte, „romanțuri” populare, apocrife religioase, legende hagiografice și eshatologice, cărți didactice și astrologice, alături de câteva piese

¹⁸³ Vezi Mircea Eliade, *Moartea Doctorului Gaster*, în „Revista Fundațiilor Regale, VI, 1939, nr. 5, p. 395–399.

¹⁸⁴ Pentru profilul spiritual al savantului, vezi și Ștefan Pașca, *Activitatea lui Moses Gaster în domeniul lingvistic și al filologiei române*, în CL, I, 1956, nr. 1–4, p. 103–117; Virgiliu Florea, *Dr. M. Gaster, omul și opera. Reconstituiri biobibliografice*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2008.

¹⁸⁵ M. Gaster, *Literatura populară română*, ediție, prefață și note de Mircea Angheliescu, București, Editura Minerva, 1983, p. 4.

clasice de folclor, puține la număr, descrise și comentate sub aspectul provenienței, al filiației, al variantelor și al circulației lor, cu ilustrații semnificative de texte. Ele sunt ordonate tipologic în trei categorii distincte: literatură estetică sau romantică (*Alexandria, Varlaam și Ioasaf, Sindipa, Cele 12 vise ale lui Mamer, Bertoldo, Archir și Anadan, Floarea darurilor* ș.a.), literatură etică, cu un scop moralizator „pronunțat” (fabule, proverbe și ghicitori), și literatură religioasă (*Legenda despre lemnul crucii, Moartea lui Avraam, Apocalipsul apostolului Pavel, Legenda Duminicei*, cărți de „prevestiri și de noroc” ș.a.). În apendice este reprodus textul *Voroava a preînțeleptului garamanților [brahmanilor] către marele Alexandru*, considerat de autor o „dezvoltare a unei părți din *Alexandrie*”, în realitate un fragment independent din *Ceasornicul domnilor* al lui Antonio de Guevara, în traducerea din latină a lui Nicolae Costin.

În legătură cu proveniența unor apocrife și pseudo-epigrafe, Gaster îmbrățișează fără rezerve teza lui Hasdeu, expusă în volumul al doilea din *Cuvente den bătrâni*, în consonanță cu cercetările lui P.J. Šafářik și V. Jagić, privind rolul bogomilismului în geneza și răspândirea cărților populare în spațiul cultural slav și în cel autohton. Pe această filieră, s-ar fi perpetuat, de fapt, dualismul religios iranian, mazdeismul, asimilat de doctrina bogomilică, prin intermediul căreia s-a proliferat la slavii și la românii din sudul și nordul Dunării. Potrivit autorului, motivele proprii discursului religios de factură bizantină s-au „amalgamat” cu elementele sectare răspândite sub forma atractivă a poveștilor¹⁸⁶. Un exemplu la care apelează este oferit de motivul dracului, denumirea populară a Diavolului sau a Satanei, identificat de fapt cu un „șarpe uriaș”. Juxtapunerea s-a realizat prin asimilarea figurii demonice a Satanei, preponderentă în ideologia bogomilică, cu figura arhaică, preexistentă, a balaurului, „acel șarpe uriaș aripat”. Gaster este, de asemenea, adeptul teoriei istoriciste privind originea iudaică

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 173.

a unor descântece românești, în timp ce alte cărți populare ne-ar fi parvenit prin filieră turcă. Pledoariile sale în această direcție vor fi reluate în capitolul al doilea, intitulat *The Bogomilism: Its Spread and Influence. The Apocrypha of the Old Testament*, din volumul publicat în 1887¹⁸⁷. Punctele de vedere avansate de Hasdeu și Gaster au fost demontate convingător de D. Russo¹⁸⁸, care a susținut nu numai că textele eshatologice din *Codex Studzanus* nu au nimic comun cu bogomilismul, ci sunt chiar contrare în unele porțiuni ereziei respective. Noi argumente în critica influențelor externe de acest gen au fost aduse apoi de Nicolae Cartoian¹⁸⁹ și Emil Turdeanu¹⁹⁰, ajungându-se la concluzia că traducerea apocrifelor religioase din slavonă în română s-a datorat unui reprezentant al clerului ortodox de rang inferior, mai concesiv față de dogmă.

Cea de-a doua lucrare reprezentativă pentru prestația de înaltă ținută științifică a lui Gaster este *Chrestomatie română*, apărută în două volume, în 1891, având subtitlul *Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale și populare* și comentarii cu text paralel în română și în franceză. Primul volum cuprinde o „precuvântare” și o introducere, urmate de o schiță de gramatică istorică și o antologie de texte din perioada 1550–1710, reproduse cu caractere chirilice (în majoritatea cazurilor). Cel de-al doilea volum are o secțiune de dialectologie, una de literatură populară, o selecție de texte datate între 1710–1830, precum și un amplu glosar româno-francez. Încă din *Precuvântare (Avant-propos)*, autorul își afirmă intenția de a surprinde, pe

¹⁸⁷ M. Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Literature and its Relations to the Folk-lore of Europe during the Middle Ages*, London, Trübner & co., Ludgate Hill, 1887, p. 15–43.

¹⁸⁸ D. Russo, *Studii bizantino-române*, București, J. Göbl, 1907, p. 27–29.

¹⁸⁹ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I. *Epoca influenței sud-slave*, București, Editura Casei Școalelor, 1929, p. 43–48.

¹⁹⁰ Émile Turdeanu, *Apocryphes bogomiles et apocryphes pseudo-bogomiles*, în „Revue de l’histoire des religions”, tom. 138, 1950, n° 1, p. 22–52; idem, *Apocryphes slaves et roumains de l’Ancien Testament*, Leiden, E. J. Brill, 1981, p. 1–74.

baza textelor prezentate, „mersul gradat” al limbii române literare, cu un „îndoit” scop: filologic și istorico-literar. Făcând critica crestomațiilor anterioare, Gaster se prevalează, pe bună dreptate, de faptul că T. Cipariu s-a limitat, în întreprinderea sa similară din 1858, doar la fragmente de texte tipărite, anterioare secolului al XVIII-lea. Or, cele mai vechi și mai autentice monumente de limbă și literatură română s-au dovedit a fi acelea care s-au păstrat în manuscrise, care, alături de textele populare, dialectale și de cele neliterare (documente, zapise), devin „oglinda neștirbită a graiului viu”.

În principal, autorul a inclus „extracte” din 98 de manuscrise și din 95 de tipărituri apărute până la 1830, precum și din câteva texte dialectale și folclorice inedite. Spre deosebire de predecesorii săi (T. Cipariu, A. Lambrior), el renunță la împărțirea tradițională a materialului după provinciile istorice de proveniență, fiind preocupat „de a nu despărți, ci de a lega textele între ele, a arăta legătura în care stă mișcarea literară dintr-o parte cu aceea din cealaltă parte a țării”¹⁹¹.

O veritabilă panoramă a literaturii române vechi este schițată în *Introducere*, pe baza căreia Gaster va elabora apoi și sinteza *Geschichte der rumänischen Literatur*, publicată în *Grundriss der romanischen Philologie* (tomul II, partea a III-a, Strasbourg, 1901), precum și articolul corespunzător scris pentru *Encyclopedia Britannica*. Istoricul literar împarte literatura română în trei epoci bine definite (slavonă, grecească și modernă sau romanică), în funcție de limba traducerilor și de „influența covârșitoare ce a avut când o literatură, când alta asupra scriitorilor români”¹⁹². În cadrul fiecărei perioade, textele sunt structurate în câte cinci genuri: teologie, drept, istorie, poezie sau literatură estetică și literatură populară scrisă și nescrisă. În cadrul literaturii așa-zis estetice, de pildă, el surprinde pătrunderea în cultura română a unor celebre „romanțuri”, traduse după originale neogrești, precum *Aethiopica* lui Heliodor, *Erotocritul* lui Cornaro sau *Critil și Andronius*, care au ajuns să fie asimi-

¹⁹¹ Gaster, CR, I, p. VI.

¹⁹² *Ibidem*, p. XIV.

late literaturii populare. Dintre scrierile în versuri sunt reținute *Oda* din 1674 a lui Mihail Halici junior, elegia *Viața lumii* a lui Miron Costin, ca și epigrama din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, pe care i-o atribuie tot lui Costin. În schimb, *Hronicul* lui Cantemir i se pare a fi scris „într-o limbă mai de neînțeles”, aservită sintaxei latine¹⁹³.

Una dintre ideile viabile pe care le lansează Gaster este existența unor „nuanțe dialectale mai pronunțate” în primele stadii ale limbii române literare, pentru ca la începutul secolului al XVIII-lea aceasta să devină „aproape uniformă munteană”¹⁹⁴. În privința textelor rotacizante, el le consideră însă greșit simple copii după tipăriturile coresiene. Unele dintre aceste păreri au stârnit reacția destul de dură a unor confrăți din țară, printre care Aron și Nicolae Densușianu sau A. Philippide. Dacă savanți străini precum Meyer-Lübke și G. Weigand se arătaseră impresionați de amploarea și notatea operei sale, după opinia dură a lui I. Șiadbei ea s-ar caracteriza doar prin „explicarea simplistă”, „imprecizia nelimitată”, „confuzia și fantazia activă”¹⁹⁵. Cu toate aceste rezerve, nu întotdeauna motivate, care au vizat, cu precădere, partea introductivă, selecția de texte întreprinsă cu acuratețe de Gaster a constituit, decenii la rând, un instrument de lucru de neînlocuit pentru studierea monumentelor limbii române¹⁹⁶. Deosebit de util s-a dovedit a fi *Glosarul* întocmit de el, care reunește cuvintele și formele caracteristice limbii vechi, cu indicația în franceză a sensului lor.

În aceeași manieră doctă, Gaster a editat, în „Archivio glottologico italiano”, din 1886–1888, cea mai veche versiune în limba română, descoperită până la acea dată, a *Fizi-*

¹⁹³ *Ibidem*, p. LXVI.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. XC.

¹⁹⁵ I. Șiadbei, *Știință și improvizație. Istoria literaturii române în străinătate*, Iași, Institut de Arte Grafice și Editură „Viața Românească”, 1925, p. 23–33.

¹⁹⁶ A se vedea și Virgiliu Florea, Elena Cernea, *Din istoria unei capodopere: „Chrestomatie română”, de M. Gaster*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2010.

ologului (ms. rom. BAR 1151). O altă ediție a sa este consacrată manuscrisului londonez copiat de Radu de la Mănicești în 1574, volum tipărit prin anii 1892–1895, dar difuzat abia în 1929, fără știrea autorului, cu titlul greșit *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*. Textul mai fusese publicat parțial, respectiv Evanghelia după Matei, tot în revista „Archivio glottologico italiano”, în 1890–1892. Literatura română veche îi datorează enorm acestui cercetător solitar.